RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Normurodov Mirkamol Nurmurod o‘g‘li
Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi CHDPU, Chirchiq, O‘zbekiston
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0004-4606-0161
mirkamolnormurodov@gmail.com
Yuldashbayeva Zarina Muzaffar qizi
Ravshanova Zarina Ravshan qizi
Xudoyshukurova Dilorom Odiljon qizi
Mirzahmadova Rayhona Nazarqul qizi
Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O‘zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning bilish jarayonlari, emotsional-irodaviy holati hamda nutq rivojlanishidagi o‘ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, bunday bolalarni erta tashxis qilish, ularga korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatish hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash va maxsus pedagogik metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: rivojlanish nuqsoni, psixologik xususiyatlar, nutq rivojlanishi, korreksion ta’lim, diagnostika, maxsus pedagogika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности детей с нарушениями развития, особенности их познавательных процессов, эмоционально-волевой сферы и речевого развития. Также освещаются вопросы ранней диагностики, коррекционно-педагогической помощи и организации образовательного процесса для таких детей. Результаты исследования показывают, что индивидуальный подход, психологическая поддержка и использование специальных педагогических методов играют важную роль в обучении и развитии детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: нарушение развития, психологические особенности, развитие речи, коррекционное обучение, диагностика, специальная педагогика.

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of children with developmental disabilities, including their cognitive processes, emotional-volitional sphere, and speech development. The issues of early diagnosis, corrective pedagogical support, and effective organization of the educational process are also discussed. The results of the study show that an individual approach, psychological support, and the use of special pedagogical methods play an important role in the education and development of children with special educational needs.

Keywords: developmental disorders, psychological characteristics, speech development, corrective education, diagnosis, special pedagogy.

Kirish

Zamonaviy pedagogika va psixologiyada rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlash muhim ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Bunday bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish ularning ta’lim jarayonini samarali tashkil etish hamda jamiyatga

moslashuvini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar jismoniy, aqliy, sensor yoki nutq rivojlanishida turli darajadagi cheklovlarga ega bo‘lishi mumkin.

Bunday bolalarning psixologik rivojlanishi odatiy rivojlanayotgan bolalarnikidan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Masalan, bilish jarayonlari, nutq rivojlanishi hamda emotsional-irodaviy sohada o‘ziga xos xususiyatlar kuzatiladi. Shu sababli ularni o‘qitish va tarbiyalash jarayonida maxsus pedagogik metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi [5].

Mazkur maqolada rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari hamda ularning ta’lim jarayoniga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi maxsus pedagogika va defektologiya fanining muhim va murakkab yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soha bolalarning psixik rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan o‘ziga xos xususiyatlar, rivojlanishdagi cheklanishlar hamda ularni pedagogik va psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash usullarini o‘rganishga qaratilgan. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik rivojlanishi umumiy rivojlanish qonuniyatlariga bo‘ysunadi, biroq u o‘ziga xos sharoitlar va omillar ta’sirida shakllanadi [8].

Psixologiya va defektologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar orasida rus olimi Lev Vygotsky tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy nazariya alohida o‘rin tutadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. Vygotsky rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ham psixik rivojlanish imkoniyatlari mavjudligini ta’kidlab, kompensatsiya mexanizmlari orqali yetishmovchiliklarni qisman bartaraf etish mumkinligini asoslab bergan. Uning fikricha, bolaning mavjud imkoniyatlariga tayangan holda tashkil etilgan ta’lim va tarbiya jarayoni rivojlanishdagi kamchiliklarni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, u tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi ham maxsus pedagogika uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [6].

Bundan tashqari, psixologiya fanining boshqa yirik namoyandalari ham inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganishda muhim ilmiy g‘oyalarni ilgari surganlar. Masalan, Alexei Leontiev faoliyat nazariyasini ishlab chiqib, inson psixikasi faoliyat jarayonida shakllanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Ushbu nazariya rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda faoliyatga asoslangan pedagogik metodlarni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, Sergei Rubinstein tomonidan ishlab chiqilgan psixologik qarashlarda shaxs va faoliyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik alohida ta’kidlanadi. Uning fikricha, shaxsning rivojlanishi tashqi ta’sirlar va ichki psixik jarayonlarning o‘zaro ta’siri natijasida amalga oshadi.

Maxsus pedagogika sohasida olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar ham rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv muhimligini ko‘rsatadi. Ko‘plab ilmiy manbalarda bunday bolalarning psixologik rivojlanishi biologik, ijtimoiy va pedagogik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanishi ta’kidlanadi. Shu sababli, ta’lim jarayonida psixologik-pedagogik diagnostika, individual yondashuv va korreksion ishlarni tizimli ravishda tashkil etish zarur hisoblanadi [4].

Mazkur tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi yordamida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi bo‘yicha mavjud nazariy qarashlar va ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi. Ushbu metod orqali turli olimlarning ilmiy ishlari, nazariy konsepsiyalari hamda amaliy tavsiyalari tahlil qilindi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil metodi yordamida turli ilmiy manbalarda keltirilgan qarashlar o‘zaro solishtirildi va ularning umumiy hamda farqli jihatlari aniqlandi. Bu esa rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi sohasidagi ilmiy yondashuvlarni yanada chuqurroq tushunishga imkon berdi.

Tadqiqot jarayonida kuzatish metodi ham muhim o‘rin tutdi. Ushbu metod yordamida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning xulq-atvori, psixologik xususiyatlari hamda ta’lim jarayonidagi faoliyati kuzatildi. Kuzatish natijalari bolalarning psixologik rivojlanish darajasi va ularning individual xususiyatlarini aniqlashga yordam berdi.

Bundan tashqari, pedagogik tajribalarni umumlashtirish metodi qo‘llanildi. Bu metod orqali maxsus ta’lim muassasalarida qo‘llanilayotgan pedagogik usullar, korreksion mashg‘ulotlar va innovatsion yondashuvlar tahlil qilindi hamda ularning samaradorligi baholandi. Olingan natijalar rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda samarali metodlarni aniqlashga imkon berdi [3].

Umuman olganda, mazkur tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish, ularning ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini aniqlash hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari hamda ularning ta’lim jarayonidagi namoyon bo‘lishi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bunday bolalarda bilish jarayonlari — diqqat, xotira, tafakkur va idrokning rivojlanish darajasi odatiy rivojlanayotgan bolalarga nisbatan sustroq kechadi. Ayniqsa, diqqatning barqaror emasligi, tez chalg‘ish hamda topshiriqlarni uzoq vaqt davomida bajarishda qiyinchiliklar kuzatiladi [7].

Tadqiqot jarayonida nutq rivojlanishidagi muammolar ham muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi. Nutqning kechikib rivojlanishi, lug‘at boyligining kamligi hamda grammatik tuzilishning yetarli darajada shakllanmaganligi bolalarning muloqot qilish imkoniyatlarini cheklaydi va ijtimoiy moslashuv jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish, gap tuzishda qiyinchiliklar hamda nutqiy faoliyatning sustligi kuzatiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda emotsional-irodaviy sohada ham o‘ziga xos xususiyatlar mavjud. Ular tez ranjish, o‘ziga ishonchsizlik, qo‘rquv yoki xavotir kabi hissiy holatlarga moyil bo‘lishi mumkin. Ayrim bolalarda esa aksincha, agressivlik yoki passivlik kuzatiladi. Bu esa ularning tengdoshlari bilan muloqot qilishiga va jamoaviy faoliyatda ishtirok etishiga ta’sir ko‘rsatadi [1].

Quyidagi jadvalda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda kuzatiladigan asosiy psixologik xususiyatlar ko‘rsatib o‘tilgan.

Psixologik ko‘rsatkich	*Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar*	*Odatdagi rivojlanish*
Diqqat barqarorligi	Past	O‘rtacha yoki yuqori
Xotira rivojlanishi	Mexanik xotira ustun	Mantiqiy xotira yaxshi
Tafakkur	Sekin rivojlanadi	Faol rivojlanadi

Nutq rivojlanishi	Kechikadi yoki buziladi	Me'yorida rivojlanadi
Ijtimoiy moslashuv	Qiyinlashgan	Nisbatan oson

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, korreksion pedagogik mashg‘ulotlar, logopedik yordam va psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlarini yaxshilash mumkin. Individual yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlash jarayonida kompleks pedagogik va psixologik yondashuv zarurligini ko‘rsatdi. Maxsus pedagogika sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ham shuni tasdiqlaydiki, bunday bolalar bilan ishlashda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ko‘rgazmali metodlar, rivojlantiruvchi o‘yinlar hamda interaktiv mashg‘ulotlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Bu metodlar bolalarning tafakkur jarayonlarini rivojlantirish, nutq faoliyatini faollashtirish hamda ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi [4].

Shuningdek, oila, maktab va mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Psixolog, defektolog, logoped va pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyati bolalarning rivojlanish jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi esa bolaning psixologik barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, bolalarni erta tashxis qilish va korreksion yordamni o‘z vaqtida tashkil etish ham muhim hisoblanadi. Erta tashxis orqali bolaning rivojlanishidagi muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etish uchun mos pedagogik hamda psixologik metodlar tanlanadi [7].

XULOSA

Tadqiqot natijalari rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatdi. Bunday bolalarda bilish jarayonlarining sust rivojlanishi, nutqdagi kamchiliklar hamda emotsional-irodaviy sohadagi o‘ziga xosliklar kuzatiladi.

Shu sababli ularni o‘qitish va tarbiyalash jarayonida individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda korreksion pedagogik metodlardan foydalanish zarur. Maxsus pedagogik mashg‘ulotlar, logopedik yordam hamda rivojlantiruvchi o‘yinlar bolalarning bilish jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislarning hamkorligi rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. To‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muhit orqali bunday bolalarning imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularni jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Lev Vygotsky. Defektologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika nashriyoti, 1983.
2. Alexei Leontiev. Psixikaning rivojlanishi. – Moskva: Nauka nashriyoti, 1975.
3. Sergei Rubinstein. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika nashriyoti, 1989.
4. Qodirova F.U., Po‘latova D.A. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. David Mitchell. Maxsus va inklyuziv ta’limda samarali metodlar. – London: Routledge, 2015.
6. Lani Florian. Inklyuziv ta’lim tadqiqotlari. – London: Routledge, 2014.
7. Slastenin V.A. Pedagogika innovatsiyalari. – Moskva: Akademiya nashriyoti, 2002.
8. Maxsus pedagogika va psixologiya bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021.